

Pogányné Rózsa Gabriella¹

II. JÓZSEF, A KATONA-EGÉSZSÉGÜGY MEGÚJÍTÓJA

JOSEPH II, THE RENEWER OF THE MILITARY HEALTH CARE SYSTEM

[HTTPS://DOI.ORG/10.30583/2022-1-2-282](https://doi.org/10.30583/2022-1-2-282)

Absztrakt

A magyarországi állandó katona-egészségügyi intézményrendszer megteremtője II. József volt; koncepciójának lényege a békeidőben is működő, stabil kórházi hálózat, az állandó, hivatásos katonaorvosi kar és ezek előfeltételeként a katonaorvos-képzés megszervezése, illetve a megfelelő, egységes alapokon nyugvó tevékenységet biztosító szabályzatok kibocsátása. „Kalapos királyunk” már társuralkodóként is a hadsereg vezetője és a hadügyek felelőse volt, a katona-egészségügy fejlesztése pedig már 1781-ben megkezdődött, így a modern értelemben vett hazai intézményrendszer 2021-ben immár 240 éves történetre tekinthet vissza. Ennek a hosszú időszaknak tanúja és meghatározó intézménye volt a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ Honvédkórház is, hiszen jogelődje, a pesti Miltärspital megnyitása 1781 őszén szintén II. József nevéhez fűződik.

Kulcsszavak: katona-egészségügy története – katona-egészségügyi intézményrendszer története – katonaorvos-képzés története – MH EK Honvédkórház története – Magyarország – XVIII. század

Abstract

The creator of the permanent military medical institution system in Hungary was the emperor, Joseph II. The essence of his concept was the stable network of military hospitals operating also in peacetime, the organization of a permanent, professional military medical corps, as a precondition for these the organization of military medical training, and the issuance of regulations ensuring appropriate activities on a uniform

---

¹ Pogányné Dr. Rózsa Gabriella (PhD), Magyar Honvédség Egészségügyi Központ Tudományos Könyvtár, Budapest, könyvtárvezető, tanácsos, e-mail: rozsa.gabriella@hm.gov.hu; ORCID: 0000-0001-8524-9603

basis. Even as co-ruler, he was the leader of the army and in charge of military affairs. The development of military health care began 1781, so that in 2021, the Hungarian military health care system in modern sense can look back on a 240-year long history. The Hungarian Defence Forces Medical Centre Military Hospital was opened in autumn of 1781 as the „Militärspital Pest”, so the „Honvédkórház” is also the witness and a defining institution of this long period.

Keywords: history of military health care – history of military medical institutions – history of military medical training – history of the Hungarian Defence Forces Medical Centre – Hungary – 18th century

Bevezetés

II. József, a katona-egészségügy megújítója – a cím Salomon Kirchenberger könyvére hajaz: a közös hadsereg Olmützben állomásozó 54. gyalogezredének literátor műveltségű és saját hivatásának históriája iránt határozott érdeklődést mutató akkori ezredorvosa² „Kaiser Josef II. als Reformator des österr. Militär-Sanitäts-Wesens” címen jelentette meg munkáját (Wien: Graesser, 1890). A szerző joggal titulálta az uralkodót a – ma is felvállalhatóan – modern értelemben vett osztrák katona-egészségügy atyjának, mindazonáltal a korszak magyar történelmét ismerve, éppígy nevezhetjük „kalapos királyunkat” a vonatkozó magyar intézményrendszer megteremtőjének is. Hiszen csak az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc alatt átmeneti időre, valamint az 1867-es kiegyezés után jött létre állandó magyar nemzeti haderő, és ezzel együtt Ausztriától független és önálló katonai egészségügyi ellátás.

A békeidőben is működő katona-egészségügyi intézményrendszer megalapítása 1781-ben, tehát éppen 240 esztendővel ezelőtt történt; ez a jubileum - amely egyben a Honvédkórház 240 éves fennállásának ünnepe is - volt az apropója a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ 2021. szeptember 21-ei ünnepi konferenciájának³ és ennek a korai időszakra visszatekintő tanulmánynak.

(A cikk 2021-ben készült. A szerkesztő megjegyzése.)

---

² Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer. 1890. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1889. p. 398-399.

³ Az ott elhangzott előadás teljes szerkesztett változata: Pogányné Rózsa Gabriella: Fordulópontok a 240 éves magyarországi katona-egészségügyi intézményrendszer történetében. In: Honvédorvos. 2021. 1-2. sz. Megjelenés alatt.

Magyarország katona-egészségügye 1781 előtt

Az 1781-es origo, kiindulási pont azonban természetesen nem azt jelenti, hogy korábban ne törekedtek volna a hadseregek katonáik egészségének megtartására vagy a betegek, sebesültek meggyógyítására, a harcképesség fenntartására, adott esetben helyreállítására, illetve ne igyekeztek volna a kiérdemesült hadfiaikról gondoskodni, koruk történeti-tudományos paradigmájának megfelelő működésű és célú intézményeket létrehozni.⁴ A teljesség igénye nélkül korai példaként érdemes Pastinszky Istvánnak, a mai Honvédkórház egykori orvos ezredesének dolgozatát idézni, aki a Honvédorvosban az Iliászról és az Odüsszeiáról írva állapította meg, hogy a műben „a katona-egészségügy kezdetleges formáit is tanulmányozhatjuk”, megismerhetjük belőle a korabeli egészségügyi személyzetet, a higiénét, a tábori sebészetet és a görög belgyógyászatot is.⁵ A katona-egészségügy történetét feldolgozó irodalom az ókori és középkori tábori orvosi ellátás létét bizonyítja⁶, illetve igazolt a szerzetes- és lovagrendek szerepe a középkori háborúk sebesültjeinek gondozásában, vagy akár a polgárok adományaiból finanszírozott gyógykezelés biztosítása. Salomon Kirchenbergernek, az osztrák(-magyar) katona-egészségügy története jeles kutatójának a Chronologische Tabelle zur Geschichte des k. und k. österr.-ungar. Militär-Sanitätswesens című összeállítása az 1493. esztendővel indítja e terület történetét, ekkortól igazolt, hogy a háborúk során I. Miksa császár hadseregében gyógyítokat alkalmaztak.⁷ A szervezett hadi (katonai) egészségügy az állandó hadseregek kialakulását követően, tehát a XVII. századtól a Habsburg Birodalomban és így Magyarországon is csak a XVIII. század elején jött létre, azonban ezek az intézmények egyrészt csak a hadjáratok idején működtek, és ekkor is, illetve a mozgósítás után teljes egészében civil, egyházi vagy polgári forrásokra, szervezetekre és infrastruktúrára építettek.⁸

---

⁴ Vö. Csaszkcóczy Emil: A hadegészségügy szervezetének múltjából. In: Magyar Katonai Szemle, 1940, p. 821-823.

⁵ Pastinszky István: Az ó-görög katonaegészségügy a homerosi irodalom tükrében. In: Katonaorvosi Szemle, 1955, p. 519.

⁶ Vö. Svéd László: A katona-egészségügy története. In: Svéd László (szerk.): A katona-egészségügy. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009. p. 9-10.

⁷ Kirchenberger, Salomon: Chronologische Tabelle zur Geschichte des k. und k. österr.-ungar. Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1896. p. 7.

⁸ Vö. Takáts László – Szemkeő Endre – Vámos László: Magyarországi tábori kórház szervezési és működési rendje. In: Orvostörténeti Közlemények. 82. Budapest: Medicina, 1977. p. 51-55.

Érdemes tehát kivételként a magyar hadelmélet klasszikusa, Zrínyi Miklós felfogására hivatkozni, aki az ember testi épségének védelmére, a becsületre, a jó hírnévre, összességében az emberbe kódolt etika kulcsszavaira építette fel tábori katonaegészségügyét. Műveiben, az „Az török áfium ellen való orvosság”-ban és a „Tábori kis tractá”-ban a sebesültellátás tekintetében azt fejtette ki, hogy mivel nincs a katonaság számára is megfelelő civil intézményrendszer, ezért magának a seregnek kell saját egészségügyi alrendszerrel rendelkeznie. Utóbbi írásában egy lovasezredhez négy chirurgust rendel, a gyalogsághoz pedig összesen tizenötöt, vagyis 300-350 katonánként egyet-egyet, amely majdnem kétszerese a korabeli Magyarország és Európa városi átlagának; ez a hadsereg akkori létszámát alapul véve a hazai összes doktorok kétharmadát tette ki. A tábori egészségügyi rendszer anyagi alapjául a zsoldból visszafizetett pénzalapot rendelte elkülöníteni.⁹

Ludwig Andreas Khevenhüller 1729-ben saját ezrede számára megfogalmazott és nyomtatásban közzétett instrukcióinak a felcserekre, képzésükre, függelmi viszonyrendszerükre vonatkozó passzusai építettek az 1718. február 16-ai keltezéssel megjelent császári rendeletre, illetve később az általa megfogalmazott szabályokat alkalmazták más ezredekben is. A császári rendelkezés a korábbi csapatfelcser-rendszer megszüntette, ezzel egyidejűleg pedig minden gyalog- és lovaszred törzséhez egy-egy ezredfelcsert rendelt, akik a gyalogosoknál 10, a lovasoknál 6 és a huszároknál 4 beosztott fürdő-s-borbélyal dolgoztak. Ők azonban nem saját csapatuk parancsnokának, hanem az ezredtörzs alárendeltségébe tartoztak.¹⁰ Az országos fősebész/főorvos (Protomedicus) vagy a sereg fősebésze (Stabs-Chirurgus) hatáskörébe tartozott a leendő ezredorvosok szakmai alkalmasságának elbírálása, vagyis vizsgáztatásuk, és erről bizonyítvány kiállítása. Általános elvárás volt, hogy az ezredsebész jó hírnévnek örvendő férfiú legyen, aki jelentős katonai és kórházi gyakorlati tapasztalattal és az alárendelt felcserek oktatásához kellő anatómiai és sebészi jártassággal, végzettséggel, az orvosi eszközök, valamint a vonatkozó császári haditanácsi rendelkezések kellő ismeretével, illetve megfelelő tanítási képességekkel rendelkezzenek¹¹.

---

⁹ Kincses Katalin Mária: Tábori sebesültellátás Magyarországon a XVI-XVIII. században. Budapest: Gondolat, 2019. p. 76-84.

¹⁰ Kirchenberger, Salomon: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, Šafár, 1895. 5. o

¹¹ Az 1718-as rendeletet hivatkozva és magyarázza: Khevenhüller, Ludwig Andreas: Observations-Puncten. So Ich Graff Khevenhüller, dem mir von Dero Käyserlichen Majestät allergnädigst anvertrauten Dragoner Regiment hiermit vorschreibe, auch von selben accurate, sollen gehalten werden. Kronstadt, Michael Heltzdörffer, 1729.

De még itt sincsen szó arról, hogy a hadsereg rajta kívül békeidőben is alkalmazna katonao orvosokat. Tehát elmondható, hogy egészen a 18. század utolsó évtizedéig nem állt rendelkezésre olyan intézményrendszer, a laktanyáktól elkülönülő lazarett-hálózat, amely békeidőben is működött, illetve kellő kapacitással rendelkezett volna. Általánosságban a beteg katonákat az egészséges társaiktól elkülönítve, de a laktanyákban, körletükön belül helyezték el, ott gyógyították őket.¹² Másik szükségmegoldásként pedig az akut egészségügyi ellátásra szorulókat az alakulatot körülvevő település magánházaiba szállásolták el, ahol kezelésüket, ha volt, a település orvosára, annak hiányában magukra a szállásadókra bízta.¹³ Hasonló modell körvonalazódik Mária Terézia rendelkezéséből is. A királynő egyik 1749-es szabályzata a katonai kórház(ak) (Kranken-Hospital) személyi állományának kötelezettségeiről szól, azonban az előírások csak részben vonatkoznak az általános működésre.¹⁴ Az 1751. november 1-jei keltezésű legfelsőbb elhatározás szerint az alakulatok természetesen saját chirurgussal, sebésszel rendelkeztek, akinek segédei a betegápolásban szolgáltak, a Magyar Királyság területén állomásozó gyalogos- és lovasezredek esetében pedig az ezred chirurga mellett egy civil sebész teljesített szolgálatot. Tehát a gyógyító személyzet a hadsereg kötelékébe tartozott, de a sereg kórházainak fenntartását, tüzelővel, gyertyával és minden szükséges létalappal, élelmiszerrel, természetbeni javakkal való ellátását a rendelkezés a környező megyék, települések hatáskörébe utalja.¹⁵

Mindezzel együtt a Mária Terézia királynő által 1770. október 4-én kiadott Generale normativum in re sanitatis rendelkezései a civil egészségügyben például a járványok, főként a pestis elleni védekezésben számítottak a hadsereg erőire, nem feltétlenül orvosaira a „vesztegintézet”-ek (contumaciák), illetve a közöttük húzódó katonai élőláncok (cordonok) megszervezésével, „amelynek őrszemeit egymástól szabad szemmel belátható távolságra állították”.¹⁶

---

¹² Vö. Sági Erzsébet: A budai katonai kórház 1789. évi alapításának és elhelyezésének története. In: Orvosi Hetilap, 2000, p. 1195.

¹³ Brambilla, G. A.: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Gräffer und Alberti, Wien, [1790?]: 16.

¹⁴ Kirchenberger, Salomon: Chronologische Tabelle zur Geschichte des k. und k. österr.-ungar. Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1896. p. 15.

¹⁵ Mária Terézia 1751-es rendelkezése. HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1811. 593. doboz. R-2/111. Wien, 1751. p. 7-10.

¹⁶ Vö. Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 1. kötet. Piliscsaba: Magyar Tudománytörténeti Intézet; Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2007. p. 70-74., az idézet forrása: p. 71.

II. József, a felvilágosult abszolutista uralkodó

Az imént hivatkozott Generale normativum in re sanitatis mellett Mária Terézia vonatkozó tevékenységéből ki kell emelni a nagyszombati egyetemen orvosi kar szervezését, illetve az intézmény Budára költöztetését, amelynek áldásos következménye volt az, hogy a XVIII-XIX. század fordulójára a magyarországi egészségügyi ellátások palettájából lassacskán kiszorultak a „kézműves” sebészek (kirurgusok, fűrdősborbélyok).¹⁷ Ugyanez a professzionalizálódási folyamat érzékelhető a katonai „orvosok” esetében a hivatalos megnevezésekben is. A XVIII. században még a (tábori) sebész / (Feld)Chirurg/ cím volt használatos, 1802-től vált általánossá az orvos /Medicus, Arzt/ titulus, holott a képzésükben a sebészet /Chirurgia/ és az orvostudomány /Medicina/ ismeretei egyaránt benne foglaltattak.¹⁸ A felvilágosodás korának általános tudományos fejlődése, illetve a természettudományban és az orvostudományban, valamint az orvosi praxisban jelentkező és a racionalizmusból gyökerező előrelépések, felfedezések, új eszközök, szemléletmódok II. József uralkodói tevékenységében ötvöződtek az eszmei áramlat morális, világjobbító alapjával és filantróp érzületével, az uralmi rendszer szintjén pedig a felvilágosult abszolutizmus gyakorlat-orientált profizmusával.

II. József 1765-től társuralkodóként, illetve trónra lépését követően számos „tanulmányutat” tett Európa-szerte. Az utazás a XVII. század második felétől kezdődően a trónörökösök, a hercegi, nemesi ifjak, de a gazdagabb patríciusok nevelésének is fontos eleme lett, célja az előkelő ifjúság politikai, diplomáciai, kulturális, tudományos kapcsolatrendszerének kiépítése, a különböző országok, a korabeli kulturális és uralmi központok (Párizs, Róma, Nápoly, Firenze stb.) meglátogatása, valamint az ottani fontos kulturális, egyházi, civil, katonai intézmények vagy a magánkézben lévő gyűjtemények, birtokok felkeresése. A pedagógiai célzatú modern peregrináció így elsősorban nem a természet és az ismeretlen tájak megismerésére fókuszál, hanem a tapasztalatszerzésre és a hazatérés után a saját haza felvirágoztatására; vagyis a tanulmányutak vezérgondolata a hasznosság.¹⁹

---

¹⁷ Benke József: Az orvostudomány története. 2., bőv. kiad. Budapest: Medicina, 2009. p. 173.

¹⁸ Vö. Kirchenberger, Salomon: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1895. p. 15.

¹⁹ Vö. Bauer, Hans: Wenn einer eine Reise tat: Eine Kulturgeschichte des Reisens von Homer bis Baedeker. Leipzig: Koehler & Amelang, 1971. p. 78-81.

A felvilágosodás állameszméjéhez hozzátartozott a lakosság „személyi, vagyoni és becsületbeli biztonság”-ának védelme, ebbe pedig az egészségügy (valamint az invalidus- és árvaházak) kiemelt prioritásként kezelése. „[II.] József, aki szociális problémákra rendkívül érzékeny volt, már társuralkodó korában érdeklődést mutatott az egészségügyi intézkedések iránt – ez is összefüggésbe hozható az állam népességéről alkotott nézeteivel: ha ugyanis egészséges a nép, akkor nő a termelőerő és a fogyasztás, gazdagodik az állam”.²⁰

1. számú kép. Ismeretlen festő: II. József katonai egyenruhában rendjellel²¹

²⁰ Kulcsár Krisztina: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a temesi Bánságban: 1768-1773. Budapest: Gondolat: Magyar Országos Levéltár, 2004. p. 289.

²¹ Ismeretlen festő: II. József katonai egyenruhában rendjellel. cca. 1780. Forrás: Wikimedia commons. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/92/Kaiser_Joseph_II_in_Uniform_mit_Ordensschmuck_c1780_2.jpg/2048px-Kaiser_Joseph_II_in_Uniform_mit_Ordensschmuck_c1780_2.jpg (letöltés dátuma: 2021. október 18.)

Nem véletlen tehát, hogy tanulmányútjai során nem mulasztotta el a civil és katonai kórházak, elmeógyógyintézetek, árvaházak, vesztegin-tézetek stb. felkeresését.

Pesten járva például az új „tébolydá”-ban és az Invalidusházban is látogatást tett, de éppígy megtekintette Temesvár, Kolozsvár, Pétervárad, Nagyszeben, illetve Nancy, Straßburg vagy Metz hasonló intézményeit²², a párizsi Invalidus Palotát, a Hôpital de la Charité²³, illetve az 1780-1781-es európai utazása során Brüsszel vagy Amszterdam ispotályait.²⁴

II. József katona-egészségügyi koncepciója

A katona-egészségügy vonatkozásában az emberbaráti és gazdasági szempontok mellett különleges, stratégiai jelentősége van annak – főként olyan időszakban, amikor háborús fenyegetettség, illetve események időszakát éli a Birodalom –, hogy az ország hadereje a háborús veszteségek, betegségek, sebesülések és járványok ellenére is fenntartható legyen. II. József apja, I. Ferenc császár halála után lett társuralkodó, ebben a minőségben a hadügyi igazgatás feje, a hadsereg főparancsnoka és az összes, a Birodalomban működő lovagrend nagymesetere, így hivatalból különös figyelmet szentelt a haderőnek, ezen belül e területnek.²⁵

Így feltételezhető, hogy a hadsereget, valamint a katona-egészségügyet érintőleg 1765 és 1780 között hozott intézkedések még Mária Terézia „nevében”, de a társuralkodó koncepciója szerint születtek.

---

²² Joseph der Zweite auf seiner Reise nach Paris. Naumburg: Heinrich Wilhelm Friedrich Flittner, 1777. p. 76-77.; Kulcsár Krisztina: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a temesi Bánságban: 1768-1773. Budapest: Gondolat: Magyar Országos Levéltár, 2004. p. 295.; 289-297.

²³ Joseph der Zweite auf seiner Reise nach Paris. Naumburg: Heinrich Wilhelm Friedrich Flittner, 1777. p. 66., 91., 98-99.

²⁴ Geisler, Adam Friedrich: Josephs des Zweiten, Kaisers der Deutschen unter dem Namen des Grafen von Falkenstein in den Jahren 1780 und 1781 unternommene zweite und dritte Reise: In Briefen an einen Freund nach England. Halle: Hendel, 1781. p. 172., 178., 184.; Lemairé, Alexandre: Der wohlthätige Reisende, oder Anekdoten von der Reise Joseph's II. nach den Niederlanden ... Frankfurt am Mayn: Gebrüder van Düren, 1781. p. 28.

²⁵ Vö. Romshorn, Carl: Kaiser Joseph II. und seine Zeit. Leipzig: Philipp Reclam jun., 1845. p. 51., 298.

Maga II. József is részt vett az 1778-1779-es bajor örökösödési háborúban, itt „személyesen győződött meg a tábori egészségügy állapotáról, a felfogadott orvosok és sebészek tapasztalatlanságáról”²⁶; felismerte, hogy a katonaelegység nem működtethető állandó hivatásos személyzet, illetve szakképzés nélkül.²⁷ Másrészt pedig fontos, hogy – a korábbi gyakorlattal ellentétben – a hadsereg békeidőben is a megfelelő egészségügyi ellátórendszerrel rendelkezzen. Az invalidusházak és egyáltalán a veterán katonák megbecsültsége, támogatása egészen az ókorig vezethető vissza, de ezen intézmények célja nem az akut, gyógyító tevékenység, a rokkant házak sokkal inkább rehabilitációs vagy szociális feladatokat látnak el még akkor is, ha kórházi részleggel is rendelkeznek. Ezen intézetekbe azok a kiérdemesült veterán-katonák vagy hadirokkantak kerültek, akik nem rendelkeztek megfelelő családi háttérrel és/vagy anyagi alappal saját maguk fenntartásához, ellátásához, gondozásához. Példaként érdekes röviden a pesti invalidusházról is szólni. A mai pesti városháza – amelyről 1751-ben Mária Terézia azt állította, hogy szebb épület, mint saját rezidenciája – a XVIII. század második felében átlagosan 1500 -1600 invalidusnak adott otthont, nem számítva feleségeiket és gyermekeiket, szükség esetén azonban akár 16-17 000 fő elszállásolására is alkalmas volt. Az intézménynek külön orvosa is volt, kinek bérét maga az uralkodó állta, a hatszobás kórházrészleget pedig a betegápoló Irgalmasrend működtette. Az Invalidusház hátsó traktusába 1783-ban költözött be a pesti Militárspital, a Honvédkórház jogelődje²⁸, két évvel később, 1785-ben pedig a teljes rokkant házat Nagyszombatba, illetve Lipótvárra helyezte át az uralkodói akarat²⁹, ekkor lett az ingatlan a gránátosok kaszárnya. A katonai rokkant házakkal kapcsolatban azonban azt szintén meg kell jegyezni, hogy a katonai kórházakban számítottak az invalidusok munkájára is, egészségi állapotuktól függően ők is részt vettek az ápolási tevékenységben, illetve az intézményi, hivatali működés feladatainak betöltésében.

A Kirchenberger hivatkozott kronológiájának Mária Terézia utáni első bejegyzése II. Józsefnek az 1781-gyel kezdődő kórházalapítási

---

²⁶ A magyar katonai ellátó (hadtáp) szolgálat története. Az őshazától 1949-ig. Nagy Sándor [et al.]. Budapest: Zrínyi, 1984, p. 166.

²⁷ Vö. Salomon Kirchenberger: Kaiser Josef II. als Reformator des Österreichischen Militär-Sanitäts-Wesens. Wien: Graeser, 1890, p. 14.

²⁸ Takáts László: Hazai források a katonakórházak 17-18. századbeli fejlődéséhez. 2. In: Honvédorvos. 1976, p. 260.

²⁹ Korabinszky János Mátyás: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg: Weber und Korabinskyscher Verlag, 1786. p. 526-529.

programja; látható tehát, hogy a katona-egészségügy számos szegmensének fejlődésében ennek a területnek első érdemi lépése kötődik hozzá.³⁰ Az uralkodó (katona-)egészségügyi hálózata kiépítésében orvosának, ifjúkori utazásain mentorának, Giovanni Alessandro Brambilla tanácsait követte, aki 1779-től a Birodalom katonaegészségügyi főnöke volt, és aki tehát nem csupán személyi orvosként, Leibmedicusként, hanem szaktanácsadóként, a koncepció szakmai kidolgozójaként, valamint szabályzatalkotóként állt a társuralkodó, majd uralkodó mellett.

A fenti előzményekből látható azonban, hogy „kalapos királyunk” katona-egészségügyi rendszerterve semmiképpen sem előzmények nélkül való, elképzelésének újító, profizmusra építő és világjobbító alapja az alábbi három terület együttes és kiemelt fejlesztése:

- Legfontosabb alap gondolatként, vezérelvként, az infrastruktúra oldaláról nézve a stabil, békében is fenntartott és állandó működésű katona-egészségügyi intézményrendszer, kórházi hálózat kiépítése.
- Ennek előfeltételeként emberi oldalról – ezt ma humán erőforrásnak nevezzük – a speciális katonaorvosi ismereteket közvetítő képzőhely megalapítása és ennek következményeként az állandó, békeidőben is rendelkezésre álló, hivatásos katonaorvosi kar megteremtése a hadjáratok idejére szerződött borbélyok, felcserek és sebészorvosok helyett.
- Eszmei szinten pedig a katona-egészségügy egységes kiépítése, fenntartása és működtetése érdekében szabályzatok kibocsátása, illetve a katonaorvoslás tudományának fejlesztése³¹.

Ezen fejlesztési célkitűzések fényében tehát a továbbiakban a mozgósítás, a háborúk idejére kiépített katona-egészségügyi intézményrendszeréről, a hadi, tábori egészségügyi szolgálat megoldásairól csak annyiban lesz szó, amennyiben ezek hatása a későbbiekben a békeidei ellátás működésében is megnyilvánul.

---

³⁰ Kirchenberger, Salomon: Chronologische Tabelle zur Geschichte des k. und k. österr.-ungar. Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1896. p. 7., 15.

³¹ Vö. Kirchenberger, Salomon: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1895. p. 10., 60-61.

A katonai kórházak rendszerének kiépítése

II. Józsefnek az intézménylátogatásai, a katonai kórházak megtekintése, sőt alapos felülvizsgálata során számos esetben a (katona-) egészségügyi intézkedések és az intézményrendszer meglehetősen elégtelen, elhanyagolt voltával kellett szembesülnie, így e terület fejlesztésének sürgős voltát az uralkodásra való felkészülést szolgáló utazásainak tapasztalatai alaposan igazolták. A társuralkodó 1768. június 4.-én Pesten járva „látogatást tett az 1716 óta épülő Invalidusházban is, tetszett neki. Gyakorlatias gondolkodásmódjára azonban jellemző, hogy ez utóbbi háromszintes, félemeletekkel kialakított épületről szólva úgy vélte, a túl keskeny és túl rövid lépcsők alkalmatlanok az idős hadviseltek számára.”³² A későbbi császár azonban a civil szociális ellátás intézményeit sem hagyta figyelmen kívül; ezen a területen szintén jelentős előrelépés köszönhető neki, például a budai női szegényház³³ vagy a pesti „tébolyda” esetében, ahol a hely szűkössége miatt a különféle korú, állapotú és betegségben szenvedő embereket összezsúfolták, így gyógyulási esélyeik minimálisak voltak.³⁴

Így már uralkodása kezdetén, az 1781-es esztendőben jelentős lépések történtek fejlesztési koncepciója elsődleges elemeként a stabil, nem csak hadiidőben, mozgósítás idején működő katonai kórházi rendszer megteremtésében, melynek nem csupán a császári sereg katonái és – mai fogalmunkkal élve – az igényjogosultak ellátása volt feladata, hanem szükség esetén még a polgári lakosság gyógyítása is. „Ezek a kórházak örökre fennmaradnak, mert szükségességük az emberi test esendőségéből következik, amely csak az emberiséggel együtt fog megszűnni” – méltatja Brambilla II. József ezirányú tevékenységét.³⁵

A császár és király új ezredkórházakat alapított és épületeket emeltetett Bécsben, Milánóban, Mantuában, Theresienstadtban, Königgrätzben, Lembergben és Nagyszebenben; Prágában pedig a városban számos helyen szétszórta elhelyezett betegek számára a volt

---

³² Kulcsár Krisztina: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a temesi Bánságban: 1768-1773. Budapest: Gondolat: Magyar Országos Levéltár, 2004. p. 289., 295.

³³ Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Kompagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 16

³⁴ Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Kompagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 22-24.

³⁵ Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Kompagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 15.

jezsuita kollégiumban szervezett kórházat.³⁶ Éppígy az 1773-ban feloszlott szerzetesrend ingatlanja lett otthona az újonnan alapított pesti, brünni és olmützi Militärspitalnak.

A mai budapesti Kossuth Lajos utca és a Semmelweis utca sarkán állt a volt jezsuita kollégium, ebben kívánták megnyitni a kórházat még 1781 telének beállta előtt, valamikor ősszel. A helytartóság és a magisztrátus levelezéséből ismeretes, hogy a lazarett a Gyulay ezred betegeinek gyógyítását szolgálta, akik az akkori gyakorlatnak megfelelően városszerte különböző házaknál voltak elszállásolva.³⁷ Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a modern értelemben vett magyarországi katonaegészségügy 240 éves történetében a pesti katonai kórház, a mai Honvédkórház – ahogyan a későbbiekben látható lesz – a magyarországi katonaegészségügyi intézményhálózat egyedüli eleme, amely ennek a hosszú történetnek mindvégig nem csupán tanúja, hanem fő-, helyőrségi vagy központi kórházként, vagyis mindenkor kiemelt státuszú intézményként jelentős szerepet betöltő aktív ágense is volt.

De a kezdetekhez és II. József tevékenységéhez visszatérve: 1785-ben, illetve az elkövetkező években több katonai kórház is az akkori feloszlott kontemplatív szerzetesrendek üressé vált kolostoraiba költözött, például a budaival kapcsolatban a ferencesek, illetve az ágostonosok, az óbudaival és a pozsonyival a trinitáriusok volt rendháza került szóba. Fiumében is a volt ágostonos klostromban működött a katonai kórház, de Arad és Nagyvárad ispotálya is így nyert új elhelyezést.³⁸

A katonaegészségügy fejlesztésére visszatekintve tehát joggal mondhatta az uralkodó, halála előtt pár nappal: „Soha figyelmen kívül nem hagytam azt, amit tenni lehetett a betegek és sebesültek gyógyulása, szenvedéseik enyhítése érdekében, minden egyes ember értékes volt számomra.”³⁹

---

³⁶ Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Compagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 16.

³⁷ HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1781. 119. doboz. 34/36. Pest, 1781 május hónapja

³⁸ HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1785. 183. doboz. 34/6., 24., 26., 42., 55., 66., 90., 101, 102, 104., 107., 108., 113-116., 125., 131., 137., 140., 145., 150.; 1786. 213. doboz. 34/ 14., 40., 59., 111.; 1788. 252. doboz. 34/ 78., 245., 294.

³⁹ Kirchenberger, Salomon: Kaiser Josef II. als Reformator des österr. Militär-Sanitäts-Wesens. Wien: Graeseer, 1890. p. 108.

Az állandó katonai orvosi kar és a katonai orvosképzés intézményesülése a császári seregben

Az állandó katonai kórházi hálózat azonban már nem volt fenntartható, működtethető ideig-óráig alkalmazott, szerződéses felcserekre, orvosokra és ápolókra építve, így mindenképpen szükségessé vált a professzionális, speciális kiképzésben részesült tábori/katonai orvosi kar megszervezése.

II. József császár és király szándéka szerint az 1781-ben újtárra indított katonai orvosi iskolában folyó szakképzés célja nem csupán az elmélet és a szakszókincs szintjén mozgó ismeretek átadása, hanem az, hogy a résztvevők az orvostudomány minden területére kiterjedő alapos felkészítés után térjenek vissza alakulatukhoz.⁴⁰ Az alma mater helyszínéül II. József a ma már Bécshez tartozó Gumpendorfban található kaszárnyát választotta. (Nem haszontalan az épületegyüttes történetére is röviden visszatekinteni: 1683 előtt apácakolostor volt az épület, amely a török háborúknak esett áldozatul; az ingatlan később magánkézbe került, ekkor pompás barokk kastélyá fejlődött, melyet 1754-ben Mária Terézia szerzett meg és eleinte katonai mérnöki iskola, utóbb katonai kórház céljára használt fel.⁴¹) Az uralkodó a Gumpendorfer Miltárspitalban az 1775-re és Mária Terézia uralkodásának időszakára visszavezethető oktatási tevékenységet tette gyakorlatorientált szakképzéssé, ennek számára emeltetett külön épületet, melyben az előadóteremhez funkcionálisan kapcsolódó könyvtárat, és az újonnan beszerzett orvosi műszerek, demonstrációs eszközök, gyógyászati anyagok bemutatása céljára kialakított két terem rendeztetett be. Brambilla az intézmény megszervezőjeként és első vezetőjeként a megfelelő tanári kar biztosítására a korszak több jelentős katonai orvosát Franciaországba és Angliába küldte tanulmányútra. Az új, az 1781. április 11-ei keletkezésű császári rendelkezésben foglaltak szerint kialakított képzési struktúrában a hallgatók két év alatt kapták meg a szükséges anatómiai, orvosi és sebészi szakismereteket.⁴² Egy még korábbi, 1781. február 17-én kelt uralkodói rendelet értelmében csak a Gumpendorfi Iskola képzését abszolvált orvosok szolgálhattak ezredorvosként, az ugyanezen év augusztus 31-ei rendelkezés szerint

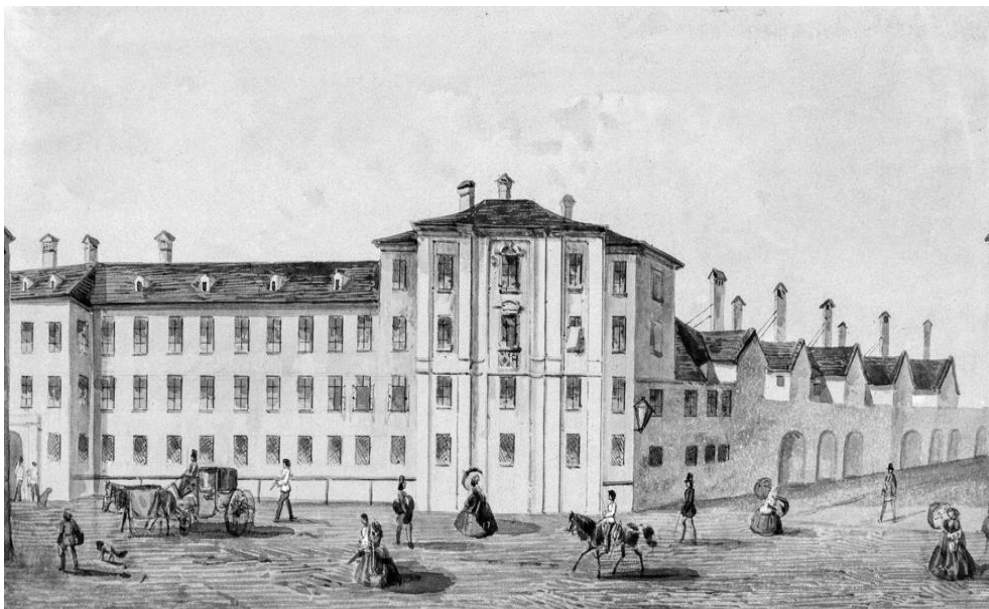
---

⁴⁰ Az 1781. április 3-ai uralkodói elhatározást hivatkozva: Puschmann, Theodor: Die Medicin in Wien während der letzten 100 Jahre. Wien: Perthes, 1884. p. 99.

⁴¹ Czeike, Felix: Historisches Lexikon Wien. Bd. 2. Wien: Kremayr & Scheriau, [1993]. p. 635.

⁴² Kirchenberger, Salomon: Kaiser Josef II. als Reformator des österr. Militär-Sanitäts-Wesens. Wien: Graeseer, 1890. p. 16.

csak ezen végzettség birtokában jelentkezhettek a tábori sebészek az orvosi egyetemek hatáskörébe utalt katonarorvosi minősítő vizsgáira.⁴³

2. számú ábra. A gumpendorfi kaszárnya épülete 1781-ben⁴⁴

Nem sokkal az új képzőhely megszervezése után azonban világossá vált, hogy annak elhelyezése a jelentős és friss fejlesztésekkel együtt sem volt megfelelő, így született meg a terv a Josephinische Medizinisch-chirurgische Akademie számára Bécs belvárosában önálló palota megépítésére, illetve klinikai háttérének biztosítására a bécsi katonai kórház, a császári sereg későbbi 1. számú helyőrségi kórháza megalapítására. A palota építése 1783-ban kezdődött, rövidesen az intézet jobban megközelíthető, valamint a tanárok és hallgatók számára is méltóbb elhelyezést nyert.⁴⁵

---

⁴³ Vö. Kirchenberger, Salomon: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1895. p. 59-61.

⁴⁴ A gumpendorfi kaszárnya épülete 1781-ben. Forrás: Lohff, Brigitte: Die Josephs-Akademie in Wiener Josephinum : Die medizinisch-chirurgische Militärakademie im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik : 1785-1874. Wien : Böhlau, 2019. p. 13.)

⁴⁵ Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Kompagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 6.; Kirchenberger, Salomon: Kaiser Josef II. als Reformator des österr. Militär-Sanitätswesens. Wien: Graeseer, 1890. p. 18.

Az akadémiai rangra emelt, a sebészetben magiszteri és doktori címek odaítélésére feljogosított Jozefinum 1785-ben nyitotta meg kapuit, és volt több mint egy évszázadon keresztül a Habsburg Birodalom, utóbb az Osztrák-Magyar Monarchia egyedüli katonaeorvosi akadémiaja az 1874-es bezárásáig. Így az első magyar királyi honvédorvosok is itt kaphatták meg kiképzésüket.

A József Akadémia vagy más néven az Institutum Medico-Chirurgicum Josephinum 1901-től a közös hadsereg katonaeorvosi alkalmazóiskolájaként működött egészen 1914-ig, végleges megszűnéséig.⁴⁶

3. számú ábra. A Josephinum épülete ⁴⁷

Mindemellett hosszú évtizedeken keresztül az Akadémia oktatási tevékenysége és tudományos műhely volta mellett az állandó katonaeorvosi szakbizottságot (Feld-Sanitäts-Commission) is működ-

⁴⁶ Schultheisz Emil: Institutum Medico-Chirurgicum Josephinum. In: Orvosi Hetilap. 1969. p. 798-800.

⁴⁷ A Josephinum épülete. Metszet. Forrás: Josephinum. URL: <https://www.josephinum.ac.at/infos/> (letöltés dátuma: 2021. október 19.)

tette, tehát a katona-egészségügyet érintő kérdésekben egyben tanácsadó, szakértői, szabályzatalakotó, szakmai koordináló szerepet töltött be.⁴⁸

Az utókor ítélete szerint Ausztriában a gumpendorfi katonaorvosi iskola megszervezésével (utóbb a jogutód intézmény, a Jozefinum működtetésével) kapta meg a (katonai) sebészet a neki kijáró kellő szakmai elismertséget. Még II. József uralkodása idején kerültek ki e hivatás civil gyakorlóit a céhhez tartozás kötelezettsége alól, amely azután a professzió további önállósodásának, fejlődésének úgyszintén utat nyitott.⁴⁹

A Gumpendorfban tanult táborig sebészek az 1783. március 1.-ei dekrétum értelmében nem csupán a sebek, sérülések, akkori terminológiával a „külső betegségek” ellátására voltak feljogosítva, hanem a különféle, „belső” betegségek kezelésére, sőt orvosi igazolások kiadására is, ezzel a gyógyítás két ága közötti tartalmi, tevékenységbeli, logikai kapcsolatot a jogforrások szintjén úgyszintén megnyilvánult.

A katonai „egészségügyi szolgálat” kiterjesztéseként pedig azokban a régiókban, ahol civil orvosok nem álltak rendelkezésre, a táborig doktorok bekapcsolódtak a polgári lakosság gyógykezelésébe.⁵⁰

A katonaorvoslás eszmei rendszerének kiépítése

A stabil katonai egészségügyi intézményhálózat kiépítése azonban nem csupán az egyes kórházak megalapítását, illetve személyi állománnyal való feltöltését jelentette, hanem olyan átfogó szabályzatok megfogalmazásán alapult, amelyek a katonaorvosi kar differenciált feladatrendszerét, az egyes intézmények, intézménytípusok békeidei és mozgósítás alatti működési feltételeit célirányosan szerkesztett, koherens elvi alapokon nyugvó szabályozókban rendezte.

Ezen szabályozók a rendszer egységességét szolgálták; a tudományos, eszmei egységet, illetve a tudományos fejlődést a katonaorvosi akadémia, mint alma mater mellett a doktorok tudós közösséggé szervezése biztosította.

---

⁴⁸ Meynert, Hermann: Geschichte der k. k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation ... 4. Band. Wien: auf Kosten des Verfassers, 1854. p. 94.

⁴⁹ Sprengel, Kurt: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde. 5. Theils 2. Abteilung. 3. umgearbeitete Auflage. Halle: Gebauersche Buchhandlung, 1828. p. 740.

⁵⁰ Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Compagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 9-10.

Katona-egészségügyi szabályzatok

Uralkodói rendeletre 1784-ben fogalmazta meg Brambilla a bécsi katonai kórház szabályzatát⁵¹, 1788-1789-ben pedig a katonaeorvosok (Feldchirurgusok) munkájának békeidei és mozgósítás alatti reglementjei jelentek meg.⁵²

4. számú ábra. Giovanni Alessandro Brambilla ⁵³

⁵¹ Instruction für das k. k. Militärspital Wien. Wien: gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1784.

⁵² Brambilla, Giovanni Alessandro: Reglement für die k. k. Feldchirurgen in Kriegs- und Friedenszeiten. Wien: Trattner, 1788-1789.

⁵³ Mansfeld, Johann Ernest: Giovanni Alessandro Brambilla. Forrás: Wikimedia commons. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni_Alessandro_Brambilla.jpg (letöltés dátuma: 2022. január 5.)

A békeidőre vonatkozó szabályzat szerint „a tartományok fővárosai-ban, ahol általában több ezred állomásozik, amelyek nem saját ezredkórházzal rendelkeznek, hanem együttesen egy központi kórházat tartanak fenn, amely törzsorvosi rangú katonáorvos vezetése alatt áll, az ezredsebészek (ezredorvosok) pedig havi váltásban adjanak szolgálatot és ügyeletet a közös intézményben”. A kórházvezető törzsorvos azonban nem teljes jogkörű parancsnok, hanem szakmai irányítója az intézetnek, maga egészségügyi, szakmai, tudományos kérdésekben a Protochirurgus, katonai fősebész/főorvos, katonai ügyekben pedig parancsnok alárendeltségébe tartozik.⁵⁴ Ezen katona-egészségügyi szabályrendelet értelmében említődik a pesti Militärspital Garnisonsspitalként már 1791. február első napjaiban, tehát jóval a helyőrségi kórházi rang mint sajátos működésű, önálló intézménytípus és feladatrendszer hivatalos rendszeresítése előtt, csupán annak jogán, hogy egyetlen ezredhez való kötődése az évek során megszűnt, és feladatainak bővülésével a pesti alakulatok összességének ellátása hárult rá.⁵⁵ (A kettős jubileum miatt érdemes kicsit elidőzni ennél a kérdésnél. A későbbiekben, logikai tartalmában mindmáig, megnevezésként a II. világháború utáni évekig megmaradt értelmezésű helyőrségi kórház fogalom már II. József uralkodása után, az 1808-ban közreadott szabályzatban, a Militär-Sanitäts-Reglementtel jelent meg a Habsburg Birodalom hadseregében, és ez már nem csupán azt jelentette, hogy több ezred betegeit hivatott ezen intézmény gyógyítani, hanem jogállását tekintve önálló alakulattá vált, mely saját parancsnokkal, egészségügyi, igazgatási és gazdálkodási személyi állománnyal rendelkezik. Mindazonáltal a pesti Militärspitalnak a Főhadparancsnokság javaslatára a Hofkriegsrat megelőlegezte ezt a rangot: a Gyulay ezred ispotálya az 1806. november 19-ei határozat értelmében vált helyőrségi főkórházzá úgy, hogy a Budán található másik, katonai (ezred)kórház pedig a pestinek fiókinézményeként, fiójaként működött.⁵⁶ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irat további részeiből egyértelmű, hogy ez nem csupán az intézmény újabb megnevezése, hanem jogállásának megváltozását is jelentette a rendelkezés.)

Visszatérve az intézményhálózat kialakulásának időszakába, ki kell emelni, hogy nem csupán a jelentős katonai központként fungáló városok kaptak megfelelő gyógyászati intézményeket, hanem mozgósi-

---

⁵⁴ Brambilla, Giovanni Alessandro: Reglement für die kaiserl. königl. Feldchirurgen in Friedenszeiten. 1. Theil. Wien: Trattner, 1789. p. 8., 56.

⁵⁵ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, I. 1. General Commando. 1791. 324. doboz. 34/21. Buda, 1791. február 8.; illetve 34/51., 53.

⁵⁶ HL, I. 1. General Commando. 1807. 572. doboz. R/1/366.

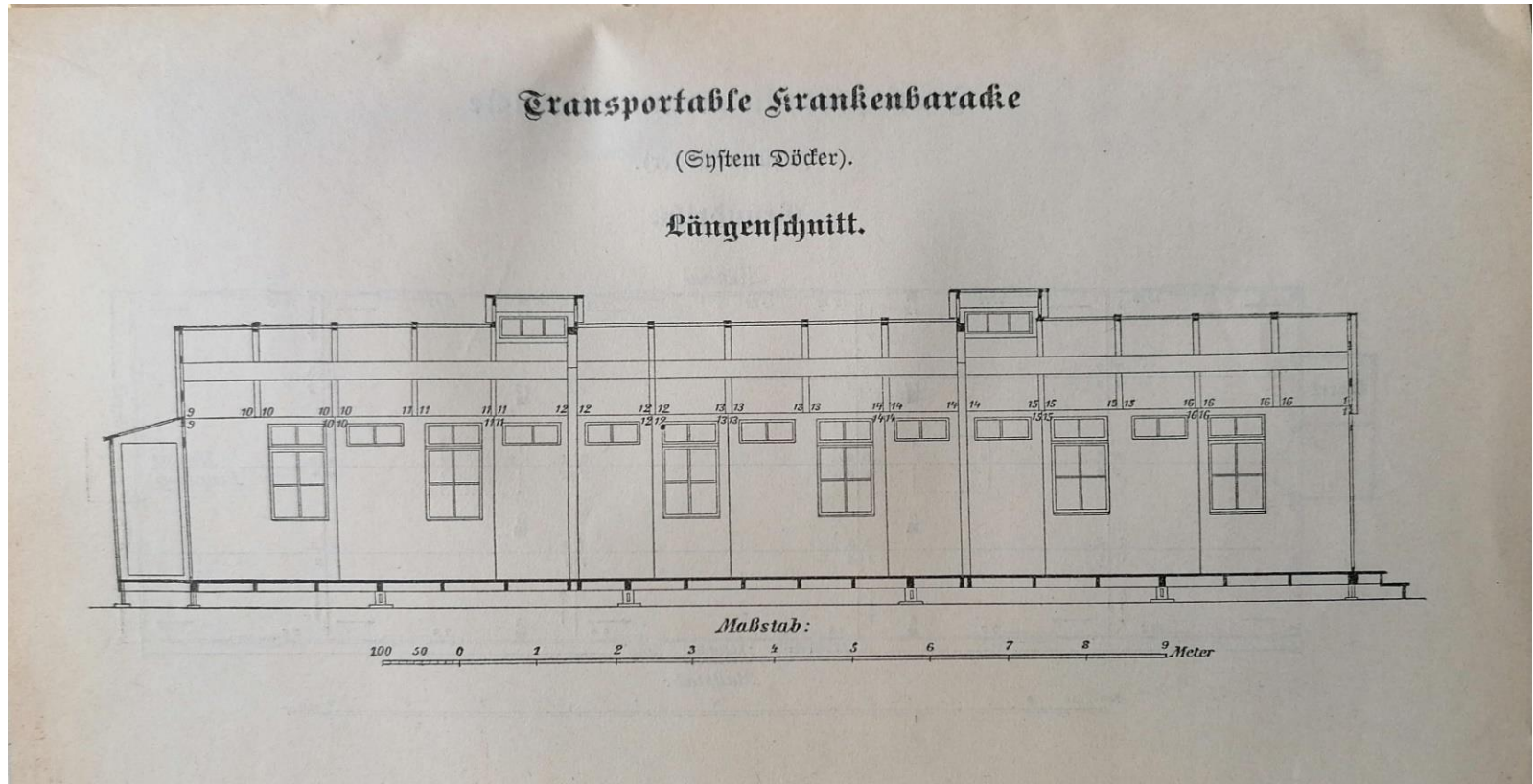
tás idejére kiterjedtebb egészségügyi ellátórendszer szolgálta a hadsereget. Brambilla másik szabályzatában a korábbi hadi tapasztalatok alapján kialakított ellátási modell háromféle katonai kórháztípusról beszél: a rendszert Feld- vagy Locospitalok (tábori/helyi) kórházak, „repülő” (fliegend/mozgó/mobil) kórházak és Hauptspitalok (főkórházak) hármas intézményhálózata alkotja.⁵⁷ A sebesült- vagy betegellátás legelső szintjén az alakulatok szálláshelyén lévő kórházszátrak állnak, amelyekben a nem súlyos állapotú és csak rövid ideig tartó kezelést igénylő katonák nyerhetnek gyógyulást vagy a súlyos sebesültek elsősegélyt. A második szintet a mobil kórházak képviselik, amelyek a hadszíntér mögé telepített, minden eszközzel, felszereléssel ellátott szállítható, télen-nyáron egyaránt használható, fűthető, fából készült kórházbarakkok a hosszabb időn át tartó kezelés biztosítására.

Érdeemes megjegyezni, hogy korábban a hadjáratok során a súlyosabb sebesülteket a hadszíntér mögötti legközelebbi településen szállásolták el ott, ahol sikerült, vagyis magától értetődően nem kórházi körülmények és szakszerű gyógyítás, illetve ápolás biztosításával. A betegek szállításában még a XVIII. század derekán is az invalidusok segédkeztek. Mozgósítás idején a súlyos sebesülések és krónikus betegségek kezelésének, az elnyúló rehabilitációs folyamatoknak a már említett főkórházak voltak a felelősei. Szükség esetén kapacitásuk kiegészítésére ad hoc jelleggel kialakított, a mozgósítás idejére megszervezett, általában nagyobb, mindenképpen egészséges levegőjű, környezetű ingatlanokban, lehetőleg kastélyokban, lovasiskolákban, sok esetben kolostorokban, sőt akár templomokban működő kórházak is létesültek. A hadsereg egészségügyi rendszerének ezen eleme azonban a békeidőben működő intézményhálózatban is tovább élt, a jelentős katonai kórházak főkórházi besorolása a hadjárat vagy hadgyakorlat vége után is megmaradt. Tehát ebben az esetben a hadiidőre létrehozott tábori ellátási szisztéma egyik eleme állandósult. Természetesen a rendszerterv az egyes kórháztípusok alakulatra vetített befogadóképességére, illetve a szükséges személyi állományra, az elvárt orvosi létszámra szintén kitért, és a betegápolásba a lakosságot (katonafeleségeket és helyi civileket és a szerzetesrendeket) úgy szintén bevonták.⁵⁸

---

⁵⁷ Brambilla, Giovanni Alessandro: Reglement für die kaiserl. königl. Feldchirurgen in Kriegszeiten. 2. Theil. Wien: Trattner, 1788. több helyen, elsősorban p. 57-58.

⁵⁸ Beiträge zur Geschichte des österreichischen Heerwesens. Heft. Wien: Seidel und Sohn, 1872. p. 110-113.; Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: gedruckt für Rudolf Gräffer und Compagnie bey Ignaz Alberti, [1790?]. p. 26-27.; Handbook of the medical services of foreign armies. Part. 3., Austria-Hungary. London: Mackie and Co., 1910. p. 11.

5. számú ábra. Mobil kórházbarakk hosszmetsete az 1896-os szabályzatban ⁵⁹

⁵⁹ Mobil kórházbarakk hosszmetsete az 1896-os szabályzatban. Forrás: Beilagen zu dem II. Theile des Reglements für den Sanitätsdienst des k. und k. Heeres. Stabile Militär-Sanitäts-Anstalten. Wien: K-k. Hof- und Staatsdruckerei. 1896. p. 120.

A század végén más megnevezéssel, de azonos feladatú elemekkel élt e modell, a császári seregben 60 első szintű kórházat rendszeresítették, egyenként 400 ágygal, a mobil kórházak egyenként 800 fő ellátására voltak hivatottak, a főkórházak pedig, melyek közé a mai Honvédkórház jogelődje is tartozott, 1000 beteg gyógyítására is elegendő, illetve bővíthető kapacitással rendelkeztek.⁶⁰

A katonai kórházi hálózat kiszélesítése, további fejlesztése már a II. Józsefet a trónon követő uralkodók regnálása alatt kibocsátott szabályozók alapján történt meg; elsőként a már hivatkozott 1808-as rendelkezést kell említeni, ettől kezdve töltötte/tölti be a Honvédkórház a helyőrségi kórházi feladatrendszer.

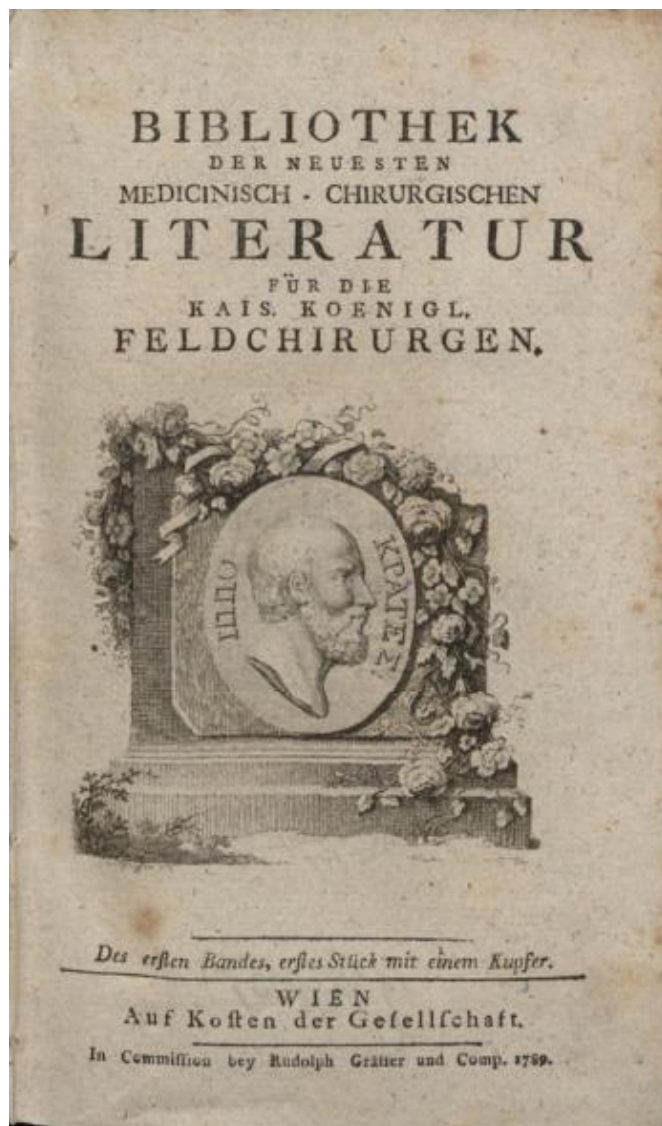
A katonai orvosi kar tudományos munkájának támogatása

A katonai orvosi tudomány fejlesztésének, illetve a doktorok gyógyító praxisának támogatására jelent meg Giovanni Alessandro Brambilla, a József-Akadémia vezetőjének kezdeményezésére és az intézmény két jeles oktatójának, Johann Hunczovsky (1752-1798) és Johann Adam Schmidt (1759-1809) szerkesztésében a Bibliothek der neuesten medicinisch-chirurgischen Literatur für die kais. koenigl. Feldchirurgen című periodikum 1789 és 1792 között.

A rövid életű kiadvány célja az volt, hogy – leginkább a Josephinum könyvtári anyagának alapján – a legújabb hazai és külföldi szakirodalomról tájékoztassa a Birodalom katonai orvosait. A Bibliothek nem tekinthető szakfolyóiratnak a szó klasszikus értelmében, hiszen nem önálló közleményeket tesz közzé, hanem szakirodalmi válogatás, korai referálólappal a német, latin, francia, olasz és angol nyelvű jelentős fiziológiai, botanikai, kémiai, sebészeti, szülészeti, általános orvosi, farmakológiai közleményekből. A kiadvány vegyes tartalmú rövidebb írások összefoglalóit is lehozta, illetve a vonatkozó szakmai híreket közölte. A tartalmi összefoglalók, amelyeket szükség esetén rézmetszetes illusztrációk egészítenek ki, azzal a céllal készülnek, hogy áthidalják a szakirodalomhoz való hozzáférést gátló pénzügyi, nyelvi és földrajzi akadályokat, és így minden katonadoktorhoz eljuttassák a szükséges szakközleményeket, ha nem is teljes terjedelmükben, de legalább alapos tartalmi összefoglalók formájában.

---

⁶⁰ Kirchenberger, Solomon: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1895. p. 179.

6. számú ábra. A folyóirat címlapja⁶¹

A kiadvány terjesztésében a Birodalom-szerte működő, számos forgalmazó könyvkereskedő állt a közreadók szolgálatára, például Pesten Strohmayer, Budán pedig Lindauer cége.⁶² A Bibliothek-ben recenzált

⁶¹ Bibliothek der neuesten medicinisch-chirurgischen Literatur für die kais. königl. Feldchirurgen. Des ersten Bandes erstes Stück cím-oldala. Wien: Graeffer, 1789.

⁶² Vö. Vorrede. In: Bibliothek der neuesten medicinisch-chirurgischen Literatur für die kais. koenigl. Feldchirurgen. Des ersten Bandes erstes Stück. Wien: Gräffer, 1789. p. 10-13., 17.

művek között azonban felbukkan a Josephinum másik kiadványa is, az egyik *Abhandlungen der römisch. kaiserl. königl. josephinischen medicinsch-chirurgischen Academie zu Wien* című periodikum, amely 1787 és 1801 között látott napvilágot. A nyitó kötet bevezetője – Celsusra és Boerhaavera hivatkozva – a látás és az annál mélyebb, pontosabb és tudatosabb tevékenység, a megfigyelés különbségét fejtegeti, illetve azt, hogy éppen az orvostudomány esetében utóbbi képezi alapját a teóriának, az elméleti következtetések levonásának. A tanulmánygyűjtemények közrebocsátásának célja tehát az, hogy az intézet oktatóinak olyan különleges, ritka eseteit tárja az orvostársadalom elé, amelyek a (tábori) orvosok hivatásgyakorlásában nem gyakran fordulnak elő, így a dolgozatok látókörük bővítésével lehetnek segítségükre. Az *Abhandlungen der römisch. kaiserl. königl. josephinischen medicinsch-chirurgischen Academie zu Wien* első tomusa az Akadémia tanári karát is bemutatta, illetve bő történeti bevezetővel szolgál az orvostudomány fejlődését és a katonaeorvosi iskola kialakulását érintően. Mindezek a tartalmak azonban nem csupán a Habsburg Birodalom doktorai számára relevánsak, így a német változat mellett 1788-ban a latin nyelvű mutáció is megindult *Acta Academiae caes. reg. Josephinae medico - chirurgicae Vindobonensis* címen, ebből azonban további kötetek léte nem ismert.

Mai értelmezésünk szerint egy egyazon hivatás gyakorlója akkor tekinthető önálló és koherens szakmai közösségnek, ha szakterületük speciális szakmai képzéssel, szakfolyóirattal és szakmai szervezettel rendelkezik. A katonaeorvosi kar számára II. József uralkodása alatt a tudományos infrastruktúra első két eleme megteremtődött, a gumpendorfi iskola, illetve jogutódja, a József Akadémia megalapítása hosszú távú megoldást hozott, köszönhetően annak, hogy az intézményalapítás felsőbb döntésre, az adott terület irányítóinak akaratából történt. A *Bibliothek der neuesten medicinisch-chirurgischen Literatur für die kais. koenigl. Feldchirurgen* rövid életű kiadvány volt, tudománytörténeti jelentősége viszont abból is gyökerezik, hogy korai referálólapp, így a mai szakirodalmi adatbázisok elődjét tisztelhetjük benne. A szakmai szervezet létrejöttére azonban – nem csupán a katonaeorvosi kar esetében – Európa-szerte még majd egy évszázadot kellett várni: elsőként Bécsben 1874-ben alakult meg a *Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Wiener Garnison*⁶³, a pest-budai helyőrségben 1869-től

---

⁶³ Statuten für den wissenschaftlichen Verein der Militärärzte der Wiener Garnison. Militärarzt. 1874: col. 6-7.; Mundy, J.: Glossen zu den Statuten des wissenschaftlichen Vereines der Militärärzte der Wiener Garnison. Militärarzt. 1874: col. 9-11., 17-20., 29-31., 61-63., 76-77.

„bajtársi alapon” tartottak tudományos üléseket a hadsereg doktori, formális szervezetük, a Wissenschaftlicher Verein der Militärärzte der Garnison Budapest pedig 1875-ből datálódik.

Összegzés

A magyarországi katona-egészségügyi intézményrendszer 2021-ben 240 évre visszanyúló történelmi gyökerekkel rendelkezik, és hosszú históriája során a köztörténelem és a hadtörténet eseményei, a határok és uralmi rendszerek változásai, az egymásra épülő tudományos felfogások, nézetek sora számos paradigmaváltást hozott e területen. De mindezen változások mellett az alapvető feladatvállalás, a katona-egészségügyi szolgálat stratégiai célkitűzése a dinamikus fejlődési folyamaton belül állandó maradt, a vonatkozó szakszókinccs, valamint a terminus technicusok nyelvének lecserélése ellenére ma is felismerhető II. József, az alapítóatya koncepciója.

Irodalomjegyzék

1. Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 1-2. kötet. Piliscsaba: Magyar Tudománytörténeti Intézet; Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, 2007.
2. Bauer, Hans: Wenn einer eine Reise tat: Eine Kulturgeschichte des Reisens von Homer bis Baedeker. Leipzig: Koehler & Amelang, 1971.
3. Beiträge zur Geschichte des österreichischen Heerwesens. 1. Heft. Wien: Seidel und Sohn, 1872.
4. Benke József: Az orvostudomány története. 2., bőv. kiad. Budapest: Medicina, 2009.
5. Bibliothek der neuesten medicinisch-chirurgischen Literatur für die kais. koenigl. Feldchirurgen. Des ersten Bandes erstes Stück. Wien: Gräffer, 1789-1792
6. Brambilla, Giovanni Alessandro: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. ... Wien: Gräffer und Alberti, [1790?]
7. Brambilla, Giovanni Alessandro: Reglement für die kaiserl. königl. Feldchirurgen in Friedenszeiten. Wien: Trattner, 1789.

8. Brambilla, Giovanni Alessandro: Reglement für die kaiserl. königl. Feldchirurgen in Kriegszeiten. 2. Theil. Wien: Trattner, 1788.
9. Csaszkóczy Emil: A hadegészségügy szervezetének múltjából. In: Magyar Katonai Szemle, 1940, p. 821-826.
10. Czeike, Felix: Historisches Lexikon Wien. Bd. 2. Wien: Kremayr & Scheriau, [1993].
11. Geisler, Adam Friedrich: Josephs des Zweiten, Kaisers der Deutschen unter dem Namen des Grafen von Falkenstein in den Jahren 1780 und 1781 unternommene zweite und dritte Reise: In Briefen an einen Freund nach England. Halle: Hendel, 1781.
12. Handbook of the medical services of foreign armies. Part. 3., Austria-Hungary. London: Mackie and Co., 1910.
13. Instruction für das k. k. Militärspital Wien. Wien: Trattner, 1784.
14. Joseph der Zweite auf seiner Reise nach Paris. Naumburg: Flittner, 1777
15. Khevenhüller, Ludwig Andreas: Observations-Puncten. So Ich Graff Khevenhiller, dem mir von Dero Käyserlichen Majestät allergnädigst anvertrauten Dragoner Regiment hiermit vorschreibe, auch von selben accurate, sollen gehalten werden. Kronstadt: Heltzdörffer, 1729.
16. Kincses Katalin Mária: Tábori sebesültellátás Magyarországon a XVI-XVIII. században. Budapest: Gondolat, 2019.
17. Kirchenberger, Salomon: Chronologische Tabelle zur Geschichte des k. und k. österr.-ungar. Militär-Sanitätswesens. Wien: Šafář, 1896.
18. Kirchenberger, Salomon: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, Šafár, 1895.
19. Kirchenberger, Salomon: Kaiser Josef II. als Reformator des Österreichischen Militär-Sanitäts-Wesens. Wien: Graeser, 1890
20. Korabinszky, Johann Matthias: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg: Weber und Korabinskyscher Verlag, 1786.
21. Kulcsár Krisztina: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a temesi Bánságban: 1768-1773. Budapest: Gondolat: Magyar Országos Levéltár, 2004.

22. Lemairé, Alexandre: Der wohlthätige Reisende, oder Anekdoten von der Reise Joseph's II. nach den Niederlanden ... Frankfurt am Mayn: Gebrüder van Düren, 1781.
23. A magyar katonai ellátó (hadtáp) szolgálat története. Az őshazától 1949-ig / Nagy Sándor [et al.]. Budapest: Zrínyi, 1984.
24. Meynert, Hermann: Geschichte der k. k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation ... 4. Band. Wien: auf Kosten des Verfassers, 1854.
25. Mundy, Jaromir: Glossen zu den Statuten des wissenschaftlichen Vereines der Militärärzte der Wiener Garnison. Militärarzt. 1874. col. 9-11., 17-20., 29-31., 61-63., 76-77.
26. Pastinszky István: Az ó-görög katonaegészségügy a homerosi irodalom tükrében. In: Katonaorvosi Szemle, 1955, p. 519-530.
27. Puschmann, Theodor: Die Medicin in Wien während der letzten 100 Jahre. Wien: Perthes, 1884.
28. Romshorn, Carl: Kaiser Joseph II. und seine Zeit. Leipzig: Reclam, 1845.
29. Sági Erzsébet: A budai katonai kórház 1789. évi alapításának és elhelyezésének története. In: Orvosi Hetilap, 2000, p.1195-1198.
30. Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer. 1890. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1889.
31. Schultheisz Emil: Institutum Medico-Chirurgicum Josephinum. In: Orvosi Hetilap, 1969, p. 798-800.
32. Sprengel, Kurt: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde. 5. Theils 2. Abteilung. 3. umgearbeitete Auflage. Halle: Gebauersche Buchhandlung, 1828.
33. Statuten für den wissenschaftlichen Verein der Militärärzte der Wiener Garnison. In: Militärarzt, 1874, col. 6-7.
34. Svéd László: A katona-egészségügy története. In: Svéd László (szerk.): A katona-egészségügy. Budapest: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2009.
35. Takáts László: Hazai forrásadatok a katonakórházak 17-18. századbeli fejlődéséhez. 2. In: Honvédorvos, 1976, p. 251-264.
36. Takáts László – Szemkeő Endre – Vámos László: Magyarországi táborig kórház szervezési és működési rendje. In: Orvostörténeti Közlemények. 82. Budapest: Medicina, 1977. p. 51-63.

Levéltári források:

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1781. 119. doboz. 34/36. Pest, 1781 május hónapja

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1785. 183. doboz. 34/6., 24., 26., 42., 55., 66., 90., 101, 102, 104., 107., 108., 113-116., 125., 131., 137., 140., 145., 150.

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1786. 213. doboz. 34/ 14., 40., 59., 111.

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1788. 252. doboz. 34/ 78., 245., 294.

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1791. 324. doboz. 34/21. Buda, 1791. február 8.; illetve 34/51., 53

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1807. 572. doboz. R/1/366.

HM HIM Hadtörténeti Levéltár, I. 1. General Commando. 1811. 593. doboz. R-2/111. Wien, 1751.